

Beszédes József (1972) régész-főmuzeológus, az Aquincumi Múzeum munkatársa. Szakterülete a római provinciális régészet, ezen belül a hadtörténet és a kőfragás. Rendszeresen végez ásatásokat a dél-budai régió (Albertfalva, Nagytétény) római kori lelőhelyein.

Legutóbbi írása az *Ókorban*: *Kora római temető Nagytétényből* (2008/4).

Az ókori társadalmakban rendkívül fontos szerepet játszott a halottkultusz, az elhunytakról való rendszeres és méltó megemlékezés. E megemlékezés egyik kiemelt helyszíne az elhunyt sírja, sírhelye volt, amelyet kultúránként és korszakonként más-más módon jelöltek meg.

A mai Magyarország területén a rómaiak voltak az elsők, akik halottaik tiszteletére kőből faragott, felirattal ellátott síremlékeket készítettek. Ezek a síremlékek lehetnek egyszerűbb kivitelű sztélék, síroltárok, szarkofágok, vagy több elemből összeillesztett, rendszerint emeletes sírépítmények.

Ilyen összetettebb sírépítmény faragott kőlapjai kerültek elő tavaly, egy gépi földmunkavégzés során a Rupp-hegy (Budapest XI. kerület) déli oldalán egy beépítetlen telken (1. kép).¹

A faragott kőveket a tereprendezést végző munkagép a telek szélén futó földút mellé deponálta, pontos eredeti lelőhelyüket így már nem azonosíthattuk (erre csak egy nagyobb felületet érintő ásatás során derülhetne fény).²

Ami pannoniai viszonylatban mégis egyedülállóvá teszi a leleteket, az az, hogy az előkerült köemlékek zöme összetartozott, és az egyes elemekből – más provinciákból ismert analógiák alapján – lehetőség nyílt egy emeletes, ún. aedicula típusú sírépítmény rekonstrukciójára.

1. kép. A Rupp-hegyi római kori kővek előkerülési helye (a szerző felvétele)

Római kori sírépítmény a Rupp-hegyről

Beszédes József

2. kép. A sírépítmény két összeillő feliratos kőlapja (Kozma Adrienne felvétele)

Az aedicularszerű sírépítmények (síraediculák) rendszerint négyzetes alaprajzú, lépcsős alépítményre helyezett magasabb építmények, amelyek földszinti tömbjére egy elől nyitott, három oldalán reliefszerű kőlapokkal lezárt fülkeszerű emeleti szintet került. Az emeleti szintet tetőzet zárta le.

Összetettebb sírépítmények hiteles rekonstrukciójára egyébként meglehetősen ritkán van lehetőség, ugyanis az egyes sírépítményelemek szinte kivétel nélkül másodlagos beépítésből (általában későbbi római sírokból), eredeti leletösszefüggéseikből kiszakítva, szórványként kerülnek elő.

A Rupp-hegyen talált leletegyüttest összesen hat mészkőből faragott köemlék alkotja:

1. Vésétt felirattal ellátott, téglalap alakú kőlap, homlokzati oldalának bal szélén pillérfőben végződő oszloppal, amelyet a kőlap keskenyebbik oldalán is kifaragtak. A homlokzati oldal oszlopát egy későbbi, másodlagos felhasználás során jórészt lefaragták. Összetartozik a 2. számú köemlékkel (2. kép).
2. Az előbbi köemlékkel összetartozó, vésétt felirattal ellátott, téglalap alakú kőlap, homlokzati oldalának jobb szélén faragott oszloppal, amelyet az egyik keskeny oldalon is kifaragtak (2. kép).
3. Téglalap alakú kőlap, melynek homlokzati oldalán félköríves fülkében oltáron álló, kezeiben áldozati tálat tartó

3. kép. Sírépítményelem szolgafigura ábrázolásával (Kozma Adrienne felvétele)

4. kép. A szolgafigurát ábrázoló sírépítményelem keskenyebbik oldala (Kozma Adrienne felvétele)

szolgafíút faragtak ki. Hosszú ujjú, deréktájékon megkötött tunikát, valamint lábbelit visel. A kőlap homlokzati oldalának hosszanti szélein oszlopokat faragtak ki, amelyek közül a bal oldalit a kőlap keskenyebbik oldalán is kidolgozták (3–4. kép).

4–5. Téglalap alakú, díszítés nélküli kőlapok (5. kép).

6. Sztélé befogadására szolgáló perselykő.

A kőanyag és a faragási jegyek egyezése alapján az első öt kőemlék (vagyis a feliratos, a reliefszerű, továbbá a díszítés nélküli kőlapok) tartoztak össze, ezekből rekonstruálható a sír-építmény, míg a perselykőként meghatározható hatodik darab tőlük funkcionálisan teljesen független kőemlék volt, amely sztélé talpataként funkcionált.

A két feliratos kőlap eredetileg egyetlen nagyobb, nagyjából négyzet alakú kőlapot alkotott, amelyet egy későbbi, másodlagos felhasználás során vágtak csak ketté, nagyjából középen.

A kettévágással nyert téglalap alakú kőlapokat a késő római korban használhatták fel, valószínűleg csontvázas sírok számára készítették belőlük kőládát. Korábbi sírkövek, kőemlékek szétdarabolása és másodlagos felhasználása egyébként egyáltalán nem ritka jelenség a késő római korban. Carnuntum (ma: Bad-Deutsch Altenburg és Petronell, Ausztria) territoriumán például a császárkor első két évszázadából származó sírkövek túlnyomó többsége másodlagos felhasználásból, késő római kőládásírokba beépítve kerül elő. De késő római katonai építkezéseknél is előszeretettel nyúltak az olcsó és nagy mennyi-

ségben rendelkezésre álló korai kőemlékekhez, például a mai pesti Március 15. téren álló római erőd falából is szép számmal kerültek elő másodlagosan beépített kőfaragványok.

Ezek után nézzük a sírfelirat olvasatát és értelmezését:

M(arcus) Aur(elius) Aelianus h(ic) s(itus) e(st) an(norum) XX(?) / M(arcus) Aur(elius) Mogetmarus vet(eranum) / al(ae) I Thr(acum) et Aur(elia) Dumnomara fil(io) pient(issimo) et sibi vivi po/suerun(t)

Itt nyugszik Marcus Aurelius Aelianus, aki 20 (?) évet élt. (A síremléket) Marcus Aurelius Mogetmarus, a trákok első számú lovas segédcsapatának kiszolgált katonája és Aurelia Dumnomara állították még életükben, drága fiuknak és saját maguknak.

A síremléket tehát egy valószínűleg 20 éves korban elhunyt fiatalember számára állították szülei (az életkoradat bizonytalansága abból fakad, hogy a felirat ezen a helyen erősen sérült).

Az apa, Marcus Aurelius Mogetmarus, a 2. század második felében és a 3. század folyamán Camponában (ma Nagytétény) állomásozó *ala I Thracum veterana sagittaria* nevű segédcsapat kiszolgált katonája volt, aki leszerelését követően egykori katonai egységének közelében telepedett le családjával.³ A Mogetmarus összetett bennszülött kelta név. A név első tagjában a „hatalom”, esetleg „vagyon” jelentésű *mag/mog* kelta szó ismerhető fel, míg a *-marus/-mara* utótag jelentése „nagy”.⁴ Így a teljes név jelentése nagyjából így adható vissza: „nagy hatalmú” vagy „nagy vagyonú”. Maga a Mogetmarus név pontosan ilyen alakban nem volt még ismert feliratokról, de Mogitmarus formában találkozunk vele Pannonia Inferiorban egy alsószen-tiváni sztélén,⁵ Mogitumarus és Mocetimarus alakban pedig Gallia Narbonensisben.⁶

5. kép. A sírépítményhez tartozó díszítetlen kőlapok (Kozma Adrienne felvétele)

6. kép. A Rupp-hegyi sírépítmény számítógépes rekonstrukciója (Németh Ádám grafikája)

Az Aurelius nemzetségi név (*nomen gentile*) kiegészülve a Marcus névvel arra utal, hogy a római polgárjogot legkorábban Marcus Aurelius császár uralkodási ideje alatt (Kr. u. 161–180), legkésőbb Caracalla császár Kr. u. 212-ben kiadott, széleskörű polgárjog-adományozásról határozó rendeletében kapta meg Mogetmarus (vagy esetleg valamelyik felmenője).

Az anya, Aurelia Dumnomara, neve alapján ítélve ugyan csak kelta származású volt. A Dumnomara szintén összetett kelta név: a *dubno/dumno* szó jelentése „világ”, míg a „nagy” jelentésű *-marus/-mara* utótag megegyezik a férj nevének utótagjával.⁷ Nevének másik tagja (Aurelia) legnagyobb valószínűséggel a fent említett Caracalla kori polgárjog-adományozással függhet össze.

A névtörténeti adatok alapján a felirat (és így a síremlék) a Kr. u. 3. század első harmadára, esetleg első felére keltezhető.

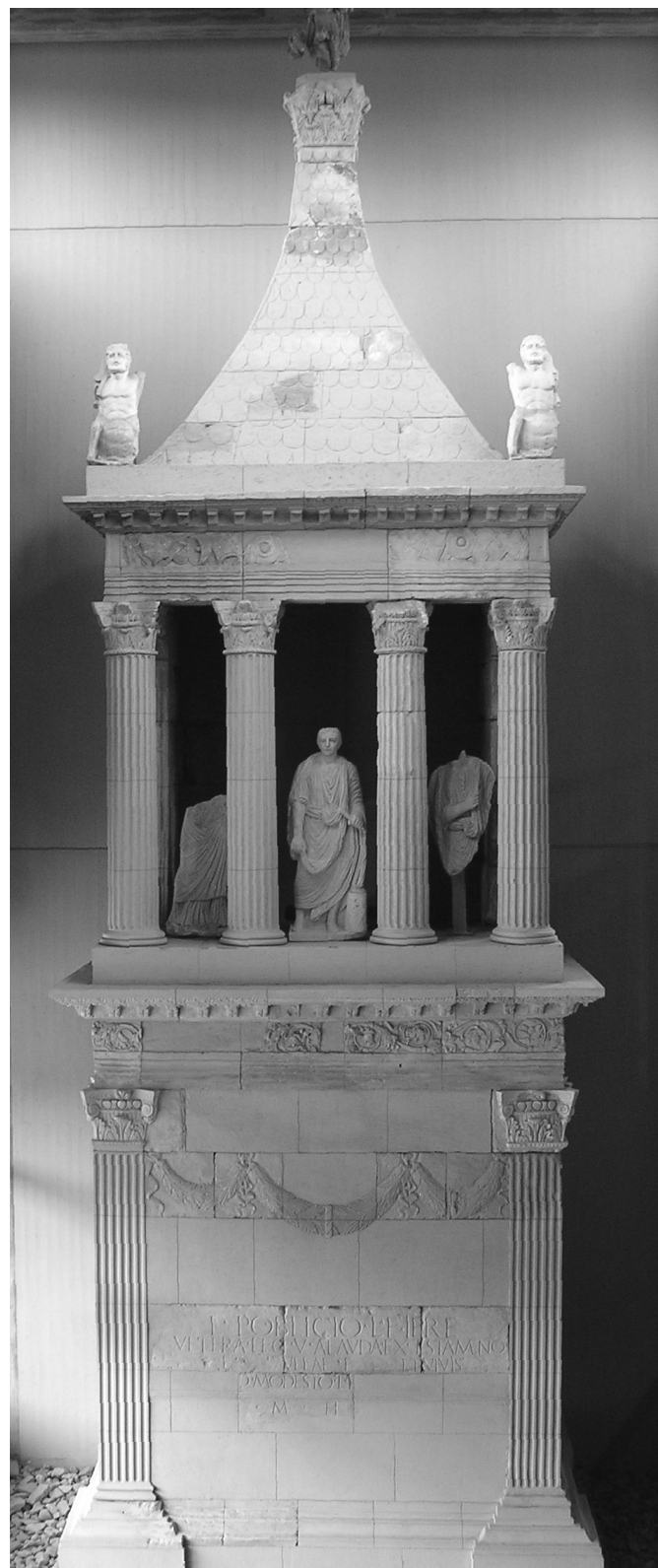
A család fokozatos romanizációjára utalhat, hogy a kelta származású, valószínűleg frissen római polgárjogot nyert szülők gyermeküknek már latin hangzású nevet adtak (Aelianus).

A feliratos kőlap minden bizonnyal a sírépítmény homlokzati oldalán, az alsó szinten helyezkedett el (6. kép), amire több analógiát is ismerünk (7. kép).

A kőlap tetején csaplyukákat képeztek ki, amelyek további, a feliratos oldalra merőleges irányú oldalsó kőlapok becsatlakozását tették lehetővé. Ezek a földszinti oldalsó kőlapok azonban nem maradtak ránk. A szolgálfiút ábrázoló reliefes kő-

lap (3. számú kőemlék, 3–4. kép) sem tartozhatott ide, ugyanis magassága jelentősen eltér a feliratos kőlapétól, ami kizárja, hogy egyazon szinten álljanak.

A szolgálát ábrázoló kőlapnak így csak az emeleti szinten jut hely. Biztonsággal megállapítható továbbá az is, hogy itt a jobb

7. kép. L. Poblícus sírépítménye Kölnből (Römisch-Germanisches Museum, forrás: http://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/8/88/Grabmal_des_Poblícus_3.JPG)

8. kép. C. Spectatius Priscianus és családjának sír építménye Šempeterből (Szlovénia, Kozma Adrienne felvétele)

oldalon állt (a szemlélő felől nézve), mivel reliefdíszes homlokzati oldala mellett a két keskenyebbik oldal közül csupán a bal oldali volt kifaragva (a reliefdísz mindig a szemlélő felé nézett).

A szolgát ábrázoló kőlap figurális díszítését tekintve jól illeszkedik a pannoniai és azon belül az aquincumi síremlék-plasztika tematikájába, ahol sztléken és aedicula-oldallapokon gyakori ábrázolás a halotti áldozatnál segítő szolgáló (*camillus*) és szolgálólány (*camilla*) figurája. Legtöbbször párban szerepelnek a reliefeken, így joggal feltételezhető, hogy a sír építmény emeleti részének másik oldalán a szolgálólány figurájával díszített oldallap állhatott.

Csupán egyetlen ikonográfiai furcsaság figyelhető meg: a Rupp-hegyi szolgáló oltárszerű talapzaton áll, márpedig az eddig ismert példák a földi világból vett ábrázolások – és ilyenek az áldozatnál segédkező szolgálók is – soha nem jelennek meg oltárra helyezett beállításban. Oltárokról állítva mindig a túlvilági szféra szimbolikus lényeit, alakjait (pl. geniusokat, Attis-figurákat, dionysikus alakokat) faragták ki.⁸ Pontos és egyértelmű magyarázattal egyelőre nem szolgálhatunk, de talán indokolhatja a fenti anomáliát, hogy a 3. századra bizonyos korábban kialakult ikonográfiai sémák, „szabályok” keretei már fellazulhattak, eredeti értelmüket elveszíthették.

A sír építmény három emeleti kőlapjából tehát csupán egyetlen maradt meg. Az oldalsó kőlapok (aedicula-oldalfalak) mellett minden bizonnyal kiegészítő oszlopok is álltak, amelyek a tetőzet biztonságosabb alátámasztását szolgálták (a szolgát ábrázoló kőlap ugyanis önmagában túl keskeny volt). Ehhez az emeleti kiképzéstípushoz több analógiát is ismerünk, főként a szlovéniai Šempeterből (8. és 9. kép).⁹ Annak a kérdésnek a megválaszolására, hogy a Rupp-hegyi sír építmény emeleti részén a fülkeszerű cellában volt-e további szobrászati díszítés, és ha igen, milyen, nem áll rendelkezésre adat.

A Rupp-hegyi sír építményt felül tagolt architráv és valószínűleg egyszerűbb kivitelű nyeregetető zárta, ezekből azonban semmi nem maradt ránk. A leletegyüttes további két díszítetlen kőlapja (4. és 5. számú köemlékek) a lépcsős alépítmény része lehetett.

Az egykori Római Birodalom területéről számos helyreállított, régi pompájában megtekinthető sír építményt ismerünk. A szlovéniai Šempeterben (az ókori Celeiától nyugatra) helyreállított sír építmények talán a legismertebbek és egyben legszebb példái a síremléktípusnak. Noha a Rupp-hegyi köemlékekből rekonstruálható emeletes sír építmény mind méreteiben, mind díszítését tekintve elmarad a šempeteri példától, szerkezeti elemeiket, technikai megoldásaikat tekintve mégis egymás párhuzamainak tekinthetők. Sok a hasonlóság L. Publius legiós veterán kölni sír építményével is, ahol ugyancsak oszlopokkal keretelt feliratos kőlap alkotja az alsó szint fő elemét, a sír építmény emeleti oldalfalainál pedig a Rupp-hegyihez hasonlóan keskenyebb reliefes lapokat találunk.

A több köelemből álló, rendszerint emeletes, díszes sír építmények a költségesebb temetkezési szokások közé tartoztak, amit nem mindenki engedhetett meg magának. Ennek alapján M. Aurelius Mogetmarus és családja viszonylag tehetősebb társadalmi réteghez tartozhatott, talán kisebb földbirtokkal, villagazdasággal rendelkeztek a mai Budaörs keleti határában.

Összefoglalva tehát a Rupp-hegyen lelt köemlékekről leírtakat, a következő történetet rekonstruálhatjuk. A Campónában állomásozó *ala I Thracum veterana sagittaria* nevű segédcsoport egyik kelta származású, leszerelt katonája (M. Aurelius Mogetmarus), egykori állomáshelyétől nem túl messze, valahol a mai Budaörs keleti határában, a Budai-hegyvidék déli részén telepedett le családjával. Miután fia (M. Aurelius Aelianus) 20 éves korában elhunyt, a szülők költséges sír építményt emeltettek emlékére, valamikor a Kr. u. 3. század első harmadában. Ez a síremlék az idő múlásával megrongálódhatott. Valamikor a Kr. u. 4. században, amikor az említett család és közeli rokonsága már nem élt, valamint a környersanyag beszerzésében nehézségek merülhettek fel, a sír építmény ledőlt elemeinek egy részét átfaragták, hogy valószínűleg késő római kőládasírok készítésénél újrahasznosíthassák őket. A négyzet alakú kőlapokat kettévágták, a téglalap alakú elemek reliefes felszínét pedig részben lefaragták. Hogy ténylegesen felhasználták-e másodlagosan ezeket a köveket, vagy csak előkészítették őket erre a célra, nem tudjuk. A kérdésre csak egy a lelőhelyen folytatott kiterjedtebb régészeti feltárás alapján lehetne választ adni.

9. kép. Q. Ennius Liberalis és családjának sír építménye Šempeterből (Szlovénia, Kozma Adrienne felvétele)

Jegyzetek

- 1 A leletek tehát nem ásatásból származnak, megmentésük a köemlékek kulturális értékét felismerő és a Budapesti Történeti Múzeumot időben értesítő Imre Gábor úr érdeme, akinek ezúton is köszönetünket fejezzük ki a leletbejelentésért.
- 2 A lelőköri körülményekről bővebben: Beszédes–Lassányi 2010.
- 3 Az *ala I Thracum veterana sagittaria* segédcsoport pannoniai állomáshelyeihez: Lőrincz 2001, 24.
- 4 Meid 2005, 111.
- 5 RIU 1484
- 6 Mogitumarus: CIL XII 731; Mocetimarus: CIL XII 378.
- 7 Meid 2005, 107.
- 8 Erdélyi 1974, 86.
- 9 Kramer 2001, 27 skk. (a korábbi irodalommal együtt).

Irodalom

- Beszédes–Lassányi 2010: Beszédes József – Lassányi Gábor, „Római kori faragott sír építményelemek a Rupp-hegy lábánál (Carved Roman Period Grave Monument Elements by the Foot of Rupp-hegy)”: *Aquincumi Füzetek* 16 (2010) 119–128.
- CIL: *Corpus Inscriptionum Latinarum*.
- Erdélyi 1974: Erdélyi Gizella, *A római kőfaragás és kőszobrászat Magyarországon* (Apollo Könyvtár 5), Budapest, 1974.
- Kremer 2001: Kremer, Gabrielle, *Antike Grabbauten in Noricum* (Sonderschriften des Österreichischen Archäologischen Instituts, Band 36), Wien, 2001.
- Lőrincz 2001: Lőrincz Barnabás, *Die römischen Hilfstruppen in Pannonien während der Prinzipatszeit* (Wiener Archäologische Studien, Band 3), Wien, 2001.
- Meid 2005: Meid, Wolfgang, *Keltische Personennamen in Pannonien*, Budapest, 2005.
- RIU: *Die römischen Inschriften Ungarns* (Band 1–6), Budapest–Amsterdam–Bonn, 1972–2001.